

MOĞOL İRAN'INDA GÜMÜŞ PARA BİRİMİ The Silver Currency of Mongol Iran

John Mason SMITH, Jr.

Çev: Kansu EKİCİ **

Geç Moğol dönemi gümüş madeni para sistemiyle ilgili ilk izlenimler bunların sayıca fazla ve yüksek kalitede olduğu yönündedir¹. MS. 1296 ve 1336 yılları arasında İlhan Gâzân, Olcâytû ve özellikle Ebû Sa'îd tarafından basılan gümüş sikkeler, büyük sayılarda dünyanın başlıca nümizmatik koleksiyonlarında, çantalara istiflenmiş olarak Ortadoğu'daki birçok müze depolarında ve İstanbul, Tahran, Bağdat gibi büyük pazarlarda satışa sunulmuş olarak bulunur. En son bana İstanbullu bir satıcı, bunların Diyarbakır'dan ve o bölgelerden yüzlerce geldiğini söyledi. Ve bu çok sayıdaki sikkelerin en yaygın olanları -Ebû Sa'îd'in son dönem basımları- İslam dünyasında basılan bazı en güzel madeni paraları ve İslamik nümizmatik mesajlar taşıyan, -hükümdarın adı ve unvanları, darphane, tarihi ve inancı deklare eden- aklın gözüne hitap eden en değerli kaligrafik gravürleri içermektedir.

Bu ilk izlenimler yanıltıcı değildir. 14. yüzyılın ilk başlarında İran Moğolları paralarının hem niceliği hem de niteliğiyle ilgilenmişlerdir. Batıl anlayışları terk edip İslam inancına geçen, mağlubiyete uğratılmış uygarlıkları hor gören ve kendi tebaalarındaki Müslümanlarla ilgilenen -Göçebe gibi yerleşik, bir Türk gibi İranlı- bu Moğol hükümdarları İranlı vezirlerle birlikte, İran'ı atalarının işgal etmiş olduğu bir topraktan ziyade kendilerinin hükümlük alanı olarak görmüşler ve İran'ı tekrar rehabilite etme yoluna gitmişlerdir. Bu programlarının bir parçası olarak daha fazla ve daha kaliteli sikkeler basmışlardır.

İlk reformcu İlhan Gâzân Han'ın baş veziri Reşîdu'd-dîn'in resmi ifadelerinde, bu işin neden ve nasıl yapıldığını bize anlatmaktadır. Gâzân ve danışmanları Reşîdu'd-dîn görev gelmeden önceki ekonomik kriz dönemini göz önüne alarak ekonomik aktivitelerin düzeni-

* John Mason SMITH, Jr, "The Silver Currency of Mongol Iran", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 12 (1969), s. 16-41. Makalenin çevirisi yapılırken eserin komplike dili göz önüne alınarak makaleye bağlı kalınmaya çalışılmış ve serbest çeviri metodu tercih edilmemiştir [Ç.N.].

** Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Bu çalışmanın büyük bir kısmı California Berkeley University'den aldığım izinle ve Türkiye'deki American Research Institute ve Social Science Research Council'in destekleriyle İstanbul'da yazılmıştır. American Numismatic Society'den George C. Miles'a, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden İbrahim Artuk'a bu çalışma için araştırmalarımın dikkate değer yardımlarından ve kibarlıklarından dolayı kendilerine müteşekkirim.

ni arttırmak, basitleştirmek, dolaşımdaki paranın hacmini arttırmak, paranın ağırlığıyla ilgili farklı spekülasyonları azaltmak, kârı düşürmek ve kalpazanlığı engellemek için paranın şeklinde ve saflığında bir standart getirilmesi konusunda karara vardılar². Bu makale, buyrukların günlük politikaya dönüşüm tarzını tartışacaktır.

Geç İlhanlı dönemi gümüş madeni para sistemiyle ilgili mevcut verilere bakıldığında, bu konuyla ilgili kayda değer çalışmalar olduğu ve bu çalışmalarla ilgili frekans tabloları, darphane bilgileri ve bu sikkelerin standart ağırlıklarının nasıl olması gerektiği; ikincil olarak standartın sıklığının her ne olduğu ve her ne şekilde değiştirildiğiyle ilgili veriler ilk olarak gözümüze çarpmaktadır³. Reşîdu'd-dîn, gümüş sikkelerin ağırlığının bir standarda bağlandığını söylerken haklı olmasına rağmen, ifadeleri standarttaki değişiklikleri açıklamıyor. Standartın oluşturulması ve onun varyasyonları, gümüş para birimi sisteminin yeniden yapılandırması, varyasyonların sisteme olan ilişkilerinin açıklanması ve varyasyonla ilgili gerekçeler bu yüzden düzen içindedir.

Tablo I

<i>Geç Moğol Gümüş Para Sistemindeki Ağırlık Değişimleri</i>				
	<i>Dirhem Ağırlığı</i>	<i>Önceki Standarttan Düşüş</i>		<i>Bir Önceki Dönemin Uzunluğu</i>
		Gram	%	
"Gâzân-Olcâyâtı I"	2.16 gr.			
"Olcâyâtı II"	1.99 gr.	0.17	7.8	17 yıl
"Ebû Sa'îd I"	1.85 gr.	0.14	7.4	3 yıl
"Ebû Sa'îd II"	1.62 gr.	0.23	12.4	13 yıl
"Ebû Sa'îd III"	1.44 gr.	0.18	11.1	4 yıl

² Rashîduddîn Faḍlullâh, *Tārîkh-i Mubârak-i Ghâzânî, Dâstân-i Ghâzân Khân*, Karl Jahn, ed. (E. J. W. Gibb Memorial Series, N.S. XIV; London, 1940), s. 282-286.

³ Bu makaleyi takip eden 1-5 grafiklerine bakınız. Frekans tablosunun nümizmatik kullanımı G.F. Hill tarafından "The Frequency Table", *Numismatic Chronicle*, 5th ser., IV (1924), s. 76-85'de açıklanmıştır. Grafiklerde kullanılan veriler G. A. Fedorov-Davidov, "On the Question of Monetary Exchange Rate of Gold in Iran and Central Asia in the Fourteenth Century," [Rusça] *Kratkie Soobshcheniia Instituta Materialnoi Kultury, Akademiia Nauk SSR* (1956), s. 51-58'den; ve Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, VI, *The Coins of the Mongols* (London, 1881), and X, *Additions to the Oriental Collection, 1876-1888, Part II* (London, 1890) [*BM VI* ve *BM X* olarak kısaltılmıştır]'dan alınmıştır. Federov-Davidov'un kaynakları Hermitage Museum ve State Historical Museum'daki koleksiyonlardır. Onun dönemlendirme ve gruplandırma ile ilgili verileri hatalıdır fakat bu veriler hala kullanılabilir. Hem onun (Görünüşe göre) hem de *BM*'nin madeni para ağırlıklarını en yakın ondalık veya en yakın yüzdelerle birimlerle karıştırmaktadır. Federov Davidov'un vermiş olduğu gramlar ve *BM*'nin verileri bazı grafiklerde testere dişi etkisi göstermektedir.

İran Moğol tarihiyle ilgili kaynaklar, sistemin ve onun standartlarının yeniden inşasında birçok veri sağlar. Geç İlhanlı döneminin başlangıcından bitimine kadarki bilgiler, başından sonuna gümüş dinar ve altın mişkāl ilişkisinin 4:1 olduğunu gösterir⁴. Bu, Gâzân'ın ilk oluşturduğu gümüş sisteminin niceliğini gözler önüne serer: Bir gümüş dinar 3 gümüş mişkâle (gümüş yarım mişkâller) veya altı dirheme eşdeğeri⁵. “Yarım mişkāl” yazısıyla basılan ve 2.13 gram ağırlığındaki iki sikke⁶, sistemin ağırlıklarıyla ilgili bize daha düşük limitli bilgi sağlamakta ve frekans tablolarından elde edilen bilgi, bu sınırı konfirme etmektedir. Hatta muhtemel standartın tesisini mümkün kılmaktadır. Bir tablo Gâzân ve Olcâytû'nun dirhem standartının 712/1312-13 (“Gâzân-Olcâytû I”) boyunca 2.13-2.17 gramdan az olamayacağını göstermektedir. Bu, 2.13 ve 2.17 gram olarak verilen standart ağırlıktan daha fazla olabilecek bu gruptaki kayda değer sayıdaki sikkelerden dolayı daha yüksek oranda olabilir⁷. Nihayetinde bazı sıklık tabloları sağ taraftaki eğrilerde bahsi geçen standart ağırlıklarla çok yakinen ilişkili olan kanıları haklı göstermek için darphanenin böyle dikkatli ağırlık kontrolü yaptığını göstermektedir: Daha ağır standartlar –kasıtlı olarak daha hafif sikkelerin basımı– böyle ciddi kontrolleri gereksiz kılabilirken, daha hafif standartlar daha ağır sikkelerin büyük bir kısmını dışlamış olabilir. Ebû Sa‘îd’in 733/1332-33—736/1335-36 (“Ebû Sa‘îd III”) çift dirhemi eğrisi bu türün en dikkat çekici örneğidir⁸. Darphanecilerin amacı sadece 2.85 ve 2.90 gram arasında bir yerde tutmaya yönlendirilmiş olabilir.

⁴ Olcâytû'yla ilgili yazılar yazan Waşşâf ve ‘Alâ-i Tabrîzî, bizlere bu bilgilerin bir kısmını sağlar. (Waşşâf için bkz. A. Zeki Velidi Togan, “Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti,” **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, (1931), s. 2; ‘Alâ-i Tabrîzî için Walther Hinz, “Steuerinschriften aus dem mittealterlichen vorderen Orient,” **Belleten**, 13 (1949), s. 751, n. 19. Aynı oran ‘İmâd as-Sarawî tarafından 1340 yıllarında ileri sürülmüştür. (bkz. Nejat Göyünç, “Das sogenannte Ğâme‘ o'l-Hesâb des ‘Emâd as-Sarāvī, Ein Leitfaden des staatlichen Rechnungswesen von ca. 1340” (Göttingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi). Dinar terimi klasik İslam kullanımında temel bimetalik altın para birimini işaret etmektedir; Moğollar bu terimi temel para birimleri için kullanmışlardır fakat bu birim şimdinin gümüşüydü.

⁵ Rashîdudîn/Jahn, s. 284, satırlar 8-11, ve s. 285, satır 16. Ayrıca bkz. Francesco Balducci Pegolotti, **La Pratica della Mercature**, Allan Evans, ed. (Cambridge [Mass.], 1936), s. 27. Mişkāl, dinar ve dirhem sikkeler için bir ağırlıktı.

⁶ A. A. Markov, **Inventarniy Katalog Musulmanskikh Monet ... Ermitazha** (c. I ve zeyli: St. Petersburg, 1896-1898), s. 588, No. 451. Başka bir tanesi İstanbul Arkeoloji Müzesi, No. 2316 İbrahim Artuk'un (basılmamış) katoloğunda.

⁷ Bakınız Grafik 1. Frekans tabloları incelendiğinde darphane yetkililerinin tutumları akılda tutulmalıdır. Düşük ağırlıktaki belli bir madeni para üretimi darphane yetkililerinin sadece zanaatkarlığına gölge düşürecek bir olguyken, ağır madeni paraların üretimi işletme maliyetinin artması, darphanenin stoklarının boşa gitmesi ve hatta onların mesleklerini tehlikeye sokması demektir. Böylece planlanan kontrollerle fazla ağırlıktaki sikkelerin kayda değer miktarlarda dolaşıma girmemesi sağlanmıştır. Frekans tablosuna sağ taraftan bakıldığında eğri düşümü en yoğunundan en azına kadarki frekanslar, bu kontrollerin ne kadar sıklıkta ve ciddiyette yapıldığını göstermektedir.

⁸ Bakınız Grafik 5.

Böylece, “Gâzân ve Olcâytû I” dönemi için bir sistemin başlangıcına⁹ sahibiz: 1 altın mişkâl (4.26-4.34 gram)=4 GÜMÜŞ DİNAR, 1 GÜMÜŞ DİNAR (12.78-13.02 gram)=6 dirhem (2.13-2.17 gram). Ve 2.85-2.90 gram ağırlığındaki bir “Ebû Sa’îd III” çift dirhemiyle ilgili şimdiye kadar bağlantısız verilere sahibiz. Geç Moğol dönemindeki dinarın (dinar-ı raic) bir altın mişkâle 4:1 oranındaki ilişkisinden dolayı ağırlığının sabit kaldığını bildiğimiz için dinar ve “Ebû Sa’îd III” dirhemi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabiliriz. Aritmetik tecrübe, “Ebû Sa’îd III” tek dirheminin ağırlığının 1.42 ve 1.45 gram arasında olduğunu rahatlıkla göstermektedir (Bu çift dirhem ağırlığından elde edilmiştir.) Bu ağırlık, 12.78-13.02 gram ağırlığındaki dinara 9:1 oranındadır. Temel dinarla benzer bütün miktarların korunan standart ilişkilerdeki diğer varyasyonlar bakımından hem sistemin yeniden yapılandırılması ve hem de Moğol muhasebecileri için bu ne kadar kullanışlıydı!

Frekans tablolarının gözlemlenmesi ve birkaç daha fazla aritmetik hesaplamalar gerçekte böyle ilişkilerin elde edilebileceğini göstermektedir. Dinara 12.96 gram ile “Gâzân-Olcâytû I” dirhemine de 2.16 gram ağırlık vererek ve sıklık grafiklerindeki varyasyonlar uygulanarak bir sistemi yeniden oluşturmak mümkündür. Böylelikle bu sistem, dinara olan entegral ilişkideki ağırlık değişikliklerinin de sürdürülmesini sağlar¹⁰. Sistemin tamamı Tablo 2’de verilmektedir.

Dirhem ağırlığındaki bu azaltmaların amacı neydi? Rus bilim adamı G. A. Federov-Davidov¹¹, bunu şöyle bir tezle açıklamaktadır: Moğol hükümeti, yüksek altın fiyatlarını sürdürebilmek için gümüş sikkeleri ucuzlatmaya devam etmiş ve ayrıca genellikle altına daha yüksek bir fiyat ödenen Hindistan’a, İran’dan devasa altın akışını engellemeyi amaçlamıştır. Daha önceki bir makalede¹² dikkat çekildiği gibi bu tez birçok bakımdan hatalıdır. Hindistan, İran ve Orta Asya’daki altın fiyatlarıyla ilgili argümanları, tam güvenilir olmayan metodlarla elde edilmiş güvenilir verilerle dayanmaktadır. Onun temel varsayımı kendi içinde çelişir: İran’da altın arzı az olduğu için tüccarlar birbirleriyle rekabet etmekteydi ve hükümet, altını ülke içerisinde tutabilmek amacıyla gümüş para üzerinde dikkatle hazırlanmış manipülasyonlar uygulamaktaydı fakat aynı zamanda altının ucuz olması beklenilmek-

⁹ Burada kullanmış olduğum terminoloji ve metodlar, Alan Evans, “Some Coinage Systems of the Fourteenth Century,” *Journal of Economic and Business History*, III (Mayıs, 1931), s. 481-496’da sunulmuştur. Sistemimi yeniden oluştururken verilen ağırlıklar darphaneciler tarafından tasarlanmış mevcut sikkelerdir; teorik ağırlıklar vergi kesintine gidilmeden önceki ağırlıklardır.

¹⁰ Dinar ve dirhem arasındaki bu integral ilişki, Geç Moğol Dönemi’nin, 736/1335-36-757/1356, karışık ve hızlı değişen para birimleriyle ilgili, boşlukların limitlerinin burada sunulmasını engellemesine rağmen hala bizlere bilgi vermeye devam etmektedir. Şunu da belirtmek gerekir, 712/1312-13 yılından sonra “Olcâytû II” dirhemindeki değişikliklerle bereber dinar terimi iki anlam kazanmıştı: (Ağırlığı ne olursa olsun) Mevcut sikkelerdir altı katıdır –“bir dirhem dinar” ve sayılan veya para birimi olan bir dinar vardır (dinar-ı raic)- 12.96 gram gümüşün teorik eşdeğeridir.

¹¹ a.g.e..

¹² Bakınız J. M. Smith, Jr. ve F. Plunkett, “Gold Money in Mongol Iran,” *The Journal of the Social and Economic History of the Orient*, c. XI (1968), s. 275-297.

teydi. Bu, tüccarlar için maliyetli ve tehlikeli bir iş olan altını Hindistan'a ihraç etmektense İran'da satın almayı avantajlı bulmuşlardır. Gerçekte, Geç Moğol Dönemi İranı'nda altın ikincil bir para birimidir. Bu statüsünü devam ettirmek için kasıtlı olarak sabit ağırlık olmaksızın basılmıştır. Diğer taraftan temel para birimi olan gümüş, hem piyasadaki dolaşımında hem de hükümetin hazinesinde bulunmaktaydı. Bu para birimiyle ilgili herhangi bir değişikliğin açıklaması altına göre değil, ihtiyaçlarına ve fonksiyonlarına göre dayandırılmak zorundadır.

Tablo 2

Geç Moğol Para Birimi Sistemi

696/1296-97-712/1312-13 süresince kullanımda olan "Gâzân-Olcâytû I" temel sistemi ve paradaki modifikasyonları belirtmektedir*

1 GÜMÜŞ DİNAR (12.96 gr.) = 3 gümüş mişkâl (4.32 gr.) = 3 ÇİFT DİRHEM (4.32 gr.) = 6 DİRHEM (2.16 gr.) = 12 YARIM DİRHEM (1.08 gr.)

4 GÜMÜŞ DİNAR = 1 altın mişkâl (4.32 gr.)

Sistem Modifikasyonları

- "Olcâytû II" : I Dinar (Dinar-ı Râic); 12.96 gram gümüş = 6 ½ (YENİ) DİRHEM (1.99 gram)
 "Ebû Sa'îd I" : I Dinar = 7 (YENİ) DİRHEM (1.85 gram)
 "Ebû Sa'îd II" : I Dinar = 8 (YENİ) DİRHEM (1.62 gram)
 "Ebû Sa'îd III" : I Dinar = 9 (YENİ) DİRHEM (1.44 gram)

Modifiye edilmiş sistemlerdeki mevcut sikkeleri içermektedir

"Olcâytû II" – 713/1313-14-716/1316-17

1 GÜMÜŞ DİNAR (11.94 gr.) = 3 ÇİFT DİRHEM (3.98 gr.) = 6 DİRHEM (1.99 gr.) = 12 YARIM DİRHEM (0.99 gr.)**

"Ebû Sa'îd I" – 716/1316-17-728/1327-28

1 GÜMÜŞ DİNAR (11.10 gr.) = 3 ÇİFT DİRHEM (3.70 gr.) = 6 DİRHEM (1.85 gr.) = 12 YARIM DİRHEM (0.93 gr.)

"Ebû Sa'îd II" – 729/1328-29-732/1331-32

1 GÜMÜŞ DİNAR (9.72 gr.) = 3 ÇİFT DİRHEM (3.24 gr.) = 6 DİRHEM (1.62 gr.) = 12 YARIM DİRHEM (0.81 gr.)

"Ebû Sa'îd III" – 733/1332-33-736/1335-36

1 GÜMÜŞ DİNAR (8.64 gr.) = 3 ÇİFT DİRHEM (2.88 gr.) = 6 DİRHEM (1.44 gr.) = 12 YARIM DİRHEM (0.72 gr.)

* Reel sikkeler büyük harflerle gösterilmiştir: Ağırlıklar ve para değeri veya hayalet para (Ghost Money veya Joss Paper [Ç.N.]) küçük harflerle gösterilmiştir.

** Yarım dirhemlerin, 712/1312-13 yılından sonra basılıp basılmadığı hala problemlidir. Hatta dirhem 728/1327-28 yılından sonra daha az yaygındır ve fiilen son İlhanlı döneminde, 736/1335-36 yılından sonra ortadan kalkmıştır. Onun fonksiyonları çift dirhem tarafından (teknik olarak) devralınmıştır.

Madeni para sistemi standartlarını düşürmekteki ortak bir amaç şuydu: Darphaneyi kontrol eden yetkililer, kamuoyunun isteyerek benimsemelerini ve bunu kolay kullanmalarını amaç edinerek piyasada gerçek değerinde dolaşımda olan sikkeyi, kısa sürede kâr elde edebilmek için diğer kaynaklardan tamamlayarak düşük değerli sikkeler basmışlardır. Oysa sikkelerin ağırlığını düşürmektense sikkelerin metalini seyreltmek halkı kandırmak için daha etkili bir yoldu. Para değişimi yapan herkesin ve tüccarların terazileri vardı ve düşük ağırlıklı paraları bir kerede anlayabiliyorlardı. Halbuki tam ağırlıklı olan sikkeleri daha komplike testlerle ve uygulamalarla anlayabiliyorlardı. Bununla birlikte parayı basan için toplamak daha uzun bir süre alabilir ve daha fazla kâr getirebilirdi. Bahsedilen İlhanlı madeni para sisteminin saflığının genellikle yüksek olduğu görülmektedir¹³. Ayrıca para birimi olarak dinar, 12.96 gram seviyesinde tutularak (şimdi sadece bir para birimi olmasına rağmen) yeni dirhem dinara olan ilişkisi korunmuş, ödemelerde dirhem olarak paranın gerçek değeri üzerinden ücretlendirme yapılmıştır. Hükümetin paranın ağırlığını düşürmesi paranın gerçek değerini düşürmemiştir¹⁴. Bu konuyla ilgili yapılan açıklamalar ve uygulamalar hükümetin sorumluluğuyla bağdaştırılmalıdır.

Böyle bir açıklama yukarıda bahsettiğimiz Gâzân para reformunu takip eden etkilerin bir kısmında bulunabilir. Bu reformun amaçlarından birisi piyasaya daha fazla standart sik-

¹³ Reşîdu'd-dîn (a.g.e., s. 282, satır 12-14), Argûn ve Geyhâtû'nun madeni paralarındaki standart saflık oranının teorik olarak %90 civarında olduğunu söylemektedir fakat bu pratikte nadiren başarılıdır; Reşîdu'd-dîn'in, Gâzân'ın gümüş madeni paraların saflığıyla ilgili yapmış olduğu uygulamalar konusunda dile getirdiği ifadeler, %90 (veya daha iyi) civarındaki standart saflık oranının tutmadığını göstermektedir. Pegolotti (a.g.e., s. 27), İlhanlı Tebriz gümüş paralarının (Tahminen Ebû Sa'îd) saflık oranının %97,5 olduğunu söylemektedir.

Son zamanlara kadar analitik metodların gelişmemişliği, müze müdürlerinin ve koleksiyoncuların madeni paralarını eritmedeki anlaşılabilir isteksizlikleri veya elektrik arkından oluşan çizikler, saflığın kesin bir saptamasını engellemiştir. Daha hassas metotlar (bkz. Colin M. Kraay-Vera M. Emeleus, **The Composition of Grek Silver Coins** [Oxford: Ashmolean Müzesi, 1962]) Moğol gümüş parasının ayarını belirlemeye imkân verecektir. Neely Nuclear Research Center of the Georgia Institute of Technology'de Milyton E. Mclain ve benim aracılığımla Amerikan Numismatic Society, birkaç Ebû Sa'îd madeni paraları üzerinde nötron aktivasyonu yaptıkları ön analiz sonuçları saf olmayan bakır oranının %0.9 ve %4.7 arasında olduğunu göstermektedir. İleriki analizler sadece tam kesinlik vermenin yanında belki de İlhanlı gümüşü kaynakları hakkında bilgi verecektir. R.P. Blake'in ("The Circulation of Silver in the Moslem East Down to the Mongol Epoch," **Harvard Journal of Asiatic Studies**, 2 [1937], s. 291-328'de) iddiasına göre Çin'den ithal edilen gümüş şüphelidir: Hamdullâh Mustawfî Kazwî'nî yerli kaynaklardan ve Türkistan ve "Frenk" ülkelerinden ithalattan bahsetmektedir, fakat Çin'den kayda değer (benim düşünceme göre) bir şekilde bahsetmiyor. (**Nuzhat al Kulüb**, çev. G. Le Strange [E. J. W. Gibb Memorial Series, XXIII: II, London, 1919] s. 193).

¹⁴ Dirhemlere bazı vergiler belirlendiği Pegolotti'nin Tebriz güzergahındaki yol parası ücretleri tasvirinden (a.g.e., s. 28-29) ve Reşîdu'd-dîn'in benzer yol ücretlerini ayrıntılarıyla belirtmesinden açıkça anlaşılmaktadır. (a.g.e., s. 280, satır 10-13). Diğer vergiler sabit dinar üzerinden hesaplanmıştır: Örneğin bir Tebrizlinin vergisi her yıl için 11 dinardı (Hinz, a.g.e., s. 750-751, 'Alâ-i Tabrizî'nin 1309'daki yazısından).

keler sunarak günlük ticaretteki para biriminin miktarıyla ilgili spekülasyonları azaltmaktı ve Reşîdu'd-dîn'e göre bu amaca ulaşılmıştır¹⁵. Fakat nihayetinde yeni kaliteli para birimine rağmen bir güçlük ortaya çıkmış olabilirdi çünkü yeni sistem oldukça kaliteliydi. Sikkeler yürürlükte kaldığı sürece aşınmaya uğramışlardır. Nihayetinde, Gâzân reformunun ortaya çıkardığı sonuçlardan biri ise farklı şekillerde para biriminde aşınmaları yeniden doğurmuş olabilirdi. Paradaki spekülasyon ve aşınmış madeni paralardaki indirimle duyulan ihtiyaç, paranın kaybını önlemek için ağırlıkla oynamaya başvurma, ekonomik ticareti engelleyecek kadar büyük oranlara ulaşmıştır. Hazine daha etkin çalışmak için baskı altındaydı ve madeni para sistemindeki kambur ise bir sıkıntı olabilirdi¹⁶.

İlhanlı paralarının aşınmışlık oranı British East India Company'nin uygulamalarındaki veriler kullanılarak geçici olarak oluşturulabilir. Bu veriler çağdaş olmasa da amaçlarımız için kronolojik hata değildir, çünkü Company, Farslardan elde edilen Moğol dönemindeki darphanenin teknikleri bilinçli olarak kopyalayarak sikke basmıştır. Şirketin 1768-1771 yılları arasındaki aşınmış paralara ilişkin uygulamaları aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Bengal ve bütün Güney Asya alanında tedavüldeki para, altın ve gümüş rupilerdi. Bütün yabancı altın ve gümüş ister para halinde basılmış ister külçe halinde olsun darphaneye getirilir ve herhangi bir silah portresi yerine Fars harfleriyle damgalanarak rupiye dönüştürülürdü. Bunların değeri her yıl azalmıştır ve dokuz yılın sonunda Sicca Rupileri, Arcot Rupileriyle aynı değerde kabul edilmişlerdir. Rupiler, darphaneden ilk geldiklerinde o yıl Sicca Rupi olarak adlandırılmışlardır. Mürşidabad'ta basılan bu rupiler, şirketin ticarete kullandığı tedavüldeki paralardı ve böylelikle dolaşımda olan bütün diğer rupiler zamanla değer kaybetmiştir.¹⁷

11/12 som gümüşten basılmış olan Mürşidabad sikke rupileri yeniyken ve değeri %100 rupiyken, yeni Arcot standartı rupileri (Yeni Mürşidabad rupilerinde) Rs %95-96 değerdedi¹⁸. Mürşidabad rupileri dokuz yıllık piyasadaki dolaşımdan sonra Rs %4-9-6 veya yaklaşık

¹⁵ Rashîdudîn/Jahn, s. 285, satır 16-20 (karşılaştırınız s. 282, satır 21-s. 283, satır 3).

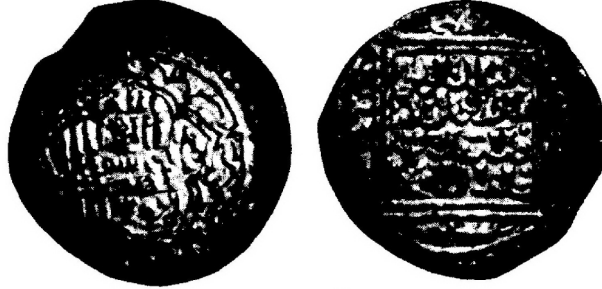
¹⁶ 711/1311-12'de Olcâyâtü'nun veziri Sa'du'd-dîn, artan hükümet masraflarıyla ve hükümetin işleyişle ilgili yaşanan sorunlarla baş edemediği için ve daha da önemlisi Olcâyâtü'ya yeterli mali özgürlükler getirmede başarısız olduğu için idam edilmiştir. Bkz. D'Ohson, **Histoire de Mongols**, IV (The Hague and Amsterdam, 1835), s. 542-544. D'Ohson bilgisini eninde sonunda Reşîdu'd-dîn Tarihi'nin devamının olası yazarı Hâfiz Ebrû kaynaklıdır. (bkz. C. A. Storey, **A Bio-Bibliographical Survey of Persian Literature** [London, 1935], s. 72, n. 1)

¹⁷ 1768-1771 yılları arasında Bengal başkanlığı için Hollanda eyalet yönetiminde bulunan Genel Vali Tuğamiral I. Spilinter Stvaorninus tarafından hazırlanan bir rapordan alınmıştır. Edgar Thurston, **History of the Coinage of the Territories of the East India Company ... and Catalogue of the Coins in the Madras Museum (Madras, 1890)**, s. 36'da. Mr. Stanley Elwood Brush'ın araştırmasının, bu ve aşağıdaki Hindistan bilgilerimin kaynağı olduğunu belirtmek isterim.

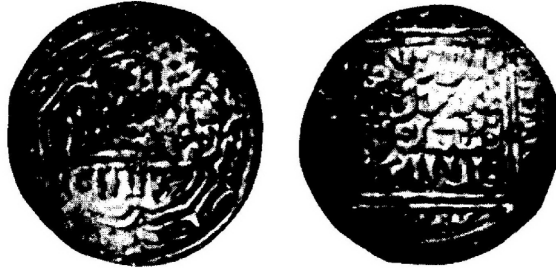
¹⁸ Saflıkla ilgili şekil için (1835 yılında The Company'nin belirttiği değerlerdir ve bu değerlerin daha önce de yürürlükte olduğunu düşünüyorum) *a.g.e.*, s. 74; Arcot sikkeleri kıyaslaması için Sir Wiliam W. Hunter, **Annals of Rural Bengal** (London, 1897), s. 472.

%4.6 değer kaybına uğradığı düşünülmüştür -yılda yaklaşık %0.5. Bu ağırlık kaybının kaliteli sikkelerdeki değer kaybına eşdeğer olduğunu farz edebiliriz.

Bu bilgi bize İlhanlı sikkelerinin aşınma oranlarıyla ilgili bir ölçü sağlar ve bu darphane-ciler ile para değişimi yapan kişilerin aşınmanın önemine verdikleri dikkati gözler önüne serer-Bu konuda Moğolların, Hint Moğollarından (Babürlüler) daha az dikkatli olmadıkları kesinlikle farzedilebilir¹⁹. Olağan ticarete kolaylık sağlamak için kullanılan sikkelerin basım tarihleri incelenerek yeni basılan sikkelere karşı uğradığı değer kaybı kolaylıkla tespit edilebiliyordu ve gerçek değerinin aşınma oranına göre değişikliğe uğradığı beknebilirdi. Ama gerçekte aşınma oranı tekdüze değildi ve Gâzân'ın reformundan sonra geçen yıllarda sikkelerin ağırlıklarıyla ilgili spekülasyonların ve imkânların artmış olduğunu çok kolaylıkla düşünebiliriz. Yıpranmış sikke sayısının sürekli olarak artış gösterdiği tasavvur edebilir.

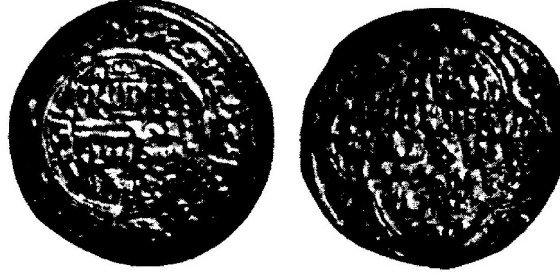

a) Hodâbende Muhammed [Olcâyâtû] Darphane: ? (Ancak yukarakiyle aynı) Tarih: Hicri 710. Sünni formülü: Ebu Bekr, Ömer, Osman, 'Alî Ağırlık: 2.09 gr.

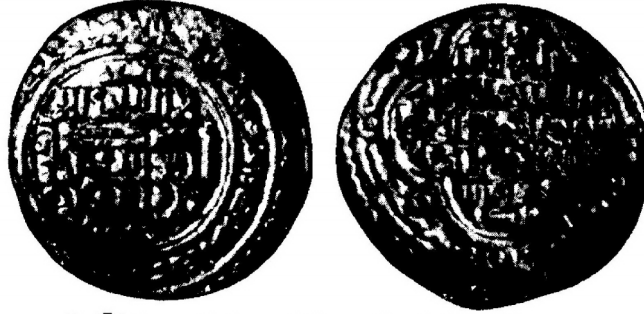

¹⁹ Daha sonrası için fakat Moğol dikkatinin fazlalığına dair anlamlı bir örnek olarak elimizde James Gilmour'un hikâyesi bulunmaktadır (**Among the Mongols** [London, (1888?), s. 369'da): “[Çin] gümüşü sorunlu bir konudur. Diğer ülkelerde fiyatlarda anlaşıldığı sürece parayla ilgili işlem tamdı; ne kadar çok para veya kâğıt verilirse her şey o kadar güzeldi. Moğolistan'da ise sorun çoğu kez pazarlık yapıldıktan sonra ortaya çıkardı. İlk olarak gümüşün kalitesi üzerinde sorun çıkardı. Daha sonra ise kullanılan balans arasında farklılık ortaya çıkardı. Alıcının terazisi bir ağırlığı gösterirken, satıcının terazisi başka bir ağırlığı göstermekteydi. Her ikisi de kendi terazisinin doğru olduğunu diğerinin yanlış olduğunu söylüyordu. Bir karavanın bagajı arasında oturan iki Moğolun gün batımından gece yarısına kadar ağırlıkları tek tek tarttıkları bir olayı hatırlıyorum. Bunun ne kadar sürdüğünü bilmiyorum; çok geç olduğunda onları lambaları, terazileri ve gümüş parçalarıyla birlikte bıraktım. Bununla birlikte sabah ben uyanmadan önce onlar bazı anlaşmalara varmışlardı.”

b) Hodâbende Muhammed [Olcâytû] Darphane: ? Tarih: Hicri 710

c) Sultan Olcâytû Darphane: Samsun Tarih: Hicri 710. Şii Formülü: 'Alî Tanrının Dostudur; Oniki İmamlar. Ağırlık: 2.06 gr.

d) Sultan Olcâytû Darphane: Bağdâd Tarih: Hicri 710. Şii Formülü: 'Alî Tanrının Dostudur; Oniki İmamlar. Ağırlık (Döngü İçeriyor): 4.54 gr.

Nihayetinde Moğol hükümeti bu tür spekülasyonlara önlemler almak zorunda kaldı. Alınan bu önlemler hükümetin dürüstlüğü şüphesini aydınlatmada ve standart ağırlığın azaltılmasını izah etmemimizde bizlere yardımcı olacaktır. Avrupalı yetkili makamlar, genellikle dolaşımda olan demode sikkeleri tedavülden kaldırarak elemine etmiştir: Talihsiz ekonomik ve siyasi sonuçları olan bir teknik. Eski sikkelerin tedavülden kaldırılması piyasada nakit sıkıntısına, ticarete, iş hayatında, vergilerde, maaşlarda aksamalarla, devlete maliyet ve sorunlar yaratan bir uygulamayı gerekli kılmıştır. Moğollar bu dezavantajların farkındaydılar ve reforme edilmiş Gâzân para birimini ilk defa piyasaya sürerken paranın tedavülden kaldırılmasından kaçınmışlardır. Bunun yerine onlar yeni paraya dönüşümü cesaretlendirmek için teşvikler sağladılar²⁰.

713/1313-14 yılında gerek duyulduğunda hazine piyasadaki aşınmış madeni paraları birdenbire tedavülden kaldırmaksızın, dolaşımdaki paraları yenileyerek para biriminin kullanılabilirliğini muhafaza etmenin yollarını sağlamak için daha ileri önlemler almıştır. Bu yüzden hazine, piyasada herhangi bir sayıda dolaşımda bulunan çoğu aşınmış sikkelerin değerine yaklaşık değerinde yeni paralar basmaya başlamıştır: Bunlar, Gâzân'ın 696/1296-97'da tahta çıkmasıyla basılmış ve 17 yıl dolaşımda kaldıktan sonra orijinal ağırlık ve değerlerinden %8.5 kayba uğramıştır –bu oran 1.98 grama tekabül etmekteydi-. Bizim Hindistan verilerine göre, yeni piyasaya sürülen sikkeler Olcâytû tarafından standart 1.99 gram olarak

²⁰ Rashîdudîn/Jahn, s. 284, satır 6-16.

basılmıştır, 6½ dirhem bir dinara tekabül ediyordu (integral olmayan tek varyasyon). Yeni sikkeler çok kısa sürede önceki para biriminin yerini almış olabilirdi. Vergide çok dirhem alındığı göz önüne alındığında Moğol tebaası doğal olarak daha hafif yeni sikkelerle benzer ticaretlerle de ödeme yapmayı tercih etmiş olabilirler. Böylece hükümet eski sikkeleri tedavülden kaldırmaya ve bütün gümüşlerin ekonomiye karışması için tekrar basma zorunluluğuna ihtiyaç duymamış, Gresham Kanunu'na uygun olarak yeni sikkeler eski olanları dolaşımdan kaldırmıştır.

Olcâytû yeni standardı, "Olcâytû II", sadece 716/1316-17 yılına kadar dayanmıştır. Halefi Ebû Sa'îd 1.85 gram standardında dirhem basmaya başladığında, 7 dirhem 1 dinara tekabül ediyordu. Bu durumda söz konusu etkiler dolaşımdaki sikkelerin ağırlığını bizim sandığımızdan daha şiddetli azaltmadıkça, azaltmayla aşınmanın etkilerini telafi etmek amaçlanmış olamaz. Yeni azaltma, 0.14 gram veya %7.4'lük bir değişikliği içeriyordu. 713/1313-14 yılında basılan "Olcâytû II" sikkeleri, ancak 4 yıllık dolaşımdan sonra ağırlıklarında yaklaşık %2.0 aşınma uğramış olsa gerekir. %5'lik farklılık (nümizmatiksel) 0.1 gram kayda değer ağırlığı içermektedir ve bu yüzden ağırlık kaybını telafi etmekten başka açıklamalara ihtiyaç vardır.

Bu kez hükümet yolsuzluğu kullanılarak açıklanabilir mi? 715/1315-16 yılında Horasan ordularına maaş ödemesi için para sıkıntısı olmuştu²¹. 716/1316-17 yılında benzer bir eksiklik hükümetin işçilere daha düşük ağırlıkta ödeme yapmak için külçe stoklarını gerdiği düşünülebilir. Fakat tahta çıkış merasimindeki bir yolsuzluk uğursuz bir girişim olurdu. 713/1313-14 yılında paranın ağırlığının azaltılmasında ortaya çıkan yolsuzlukla ilgili yapılan araştırmalara ilaveten bu durumun açıklığa kavuşturulması için bir kez daha başka alternatif açıklamaların araştırılması gerekir.

Ağırlığın düşürülmesinin bir amacı, kesinlikle "Olcâytû II" standartıyla belirlenen dinar ve dirhem arasındaki 1:6½'lik kesirli ilişkinin külfetini para değişimi yapanlar, muhasabeciler ve genel halk için elverişli hale getirmektir. "Ebû Sa'îd I" standardı, dinar ve dirhem arasındaki 1:7 integral ilişkiyi tekrar sağlamış ve asıl amacı ne olursa olsun müteakip azaltmalar böyle bir ilişkiyi sürdürmek için ayarlanmıştır.

Dirhemin ağırlığının azaltılması, muhasebe işlemlerinde kolaylık dışında da avantajlar sağlamıştır. "Olcâytû II" standardına dönüşümdeki değişikliğin sonuçlarını müşahade eden hazinedeki gözlemciler, Gresham Kanunu'nun sonuçlarının farkına varmış olmalı ve bu hazinelerinin ikinci defa piyasadan parayı çekmeyi denemelerini gerektiren sebepleri vardı. Yeni hükümdar için yeni bir para birimini sağlamak uygun olacaktı. Olcâytû tahtta olduğu sürede, Gâzân madeni para sistemine karşı önlemler almış gözüküyor. Ebû Sa'îd ve danışmanlarının bunu yapmak için önemli bir nedenleri vardı. Olcâytû Şii inancına geçti. Fırsat buldukça konumunu güçlendirmek ve muhaliflerini engellemek için devlet sistemini kullandı²². 710/1310-11-715/1315-16 yılları boyunca 'Alî formüllü Olcâytû sikkeleri, sürekli olarak halka onun yandaşlığını hatırlatmada ve Sünnileri uyararak korkutma da hizmet et-

²¹ D'Ohsson, *a.g.e.*, s. 579-583.

²² Ibn Battûta, *Travels*, II, H. A. R. Gibb, trans. (Cambridge: Hakluyt Society, 2nd. ser., CXVII; 1962), s. 302-304.

miştir²³. Ebû Sa'îd hükümeti Şiilerden desteğini çektiği zaman bu mümkün olduğu kadar geniş çaplı ve resmi bir biçimde duyurulmak istendi. Pragmatik olarak keşfedilen piyasadan para çekme ve yeniden tedavüle çıkarma tekniği böyle bir duyuruyu mümkün kılıyordu.

Muhasebede kolaylık ve siyasi arzuların ötesinde ağırlık azaltmanın altında ekonomik bir sebep olabilir. Hazinesin gümüş madeni para basımını zorlaması kötü amaçlar için değil, ekonomide monetizasyonu arttırmak içindir. Böyle bir niyeti tespit edebilecek bir yol var mı?

Nümistmatlar genellikle farklı dönemlerden, farklı iktidarlardan veya farklı yıllardan bile olan sikkelerin nispi hacimleriyle ilgili kesin izlenimlere sahiptirler. Sanırım, İlhanlı sikkeleri üzerine çalışanların çoğu, Ebû Sa'îd sikkelerinin Gâzân ve Olcâytû'nunkilerden daha çok olduğunu ve muhtemelen Ebû Sa'îd döneminin büyük bir kısmı için tahsis edilen paraların daha fazla olduğu hususunda hem fikir olacaklardır. Açıkça, bu tip izlenimlerin miktarını belirlemek mümkün olsa, ekonomik tarih bakımından kayda değer bir önemi olurdu. Benim burada yapmaya çalıştığım ise kullanılan metodları uygulayarak, müze koleksiyonlarındaki sıra dışı metal kütleler halindeki sikke stoklarını analiz etmektir. Bu durumda stoklar, başlıca dört nümistmatik koleksiyonunun İlhanlı sikkeleridir: Bunlar British Museum, the Hermitage (Leningrad), İstanbul Arkeoloji Müzesi ve American Numismatic Society'dadır²⁴.

Belli türdeki stoklar dolaşımda bulunan para birimi yapısını, stoğun hangi zamanda oluşturulduğunu ve nispi yıllık olarak ne kadar hacimde üretim yapıldığını yansıtmak için gösterilmiştir²⁵. Bu tür stoklar, madeni paraların içeriğindeki muhtemel değer varyasyonlarına bakılmaksızın toplanmış olmalıdırlar. Örneğin, acil durumlar için biriktirilen stoklar kişinin kolayca ulaşabileceği veya elinin altında bulunan paradan oluşmuştur. Diğer stoklama türleri daha az temsil niteliğindedir. Biri kişi, uzun bir süre sadece en değerli sikkeleri biriktirerek rezervdeki nakit parasını muhafaza edebilirdi. Böyle bir stoğun yapısı, daha iyi ve daha büyük sikkelerden ziyade değerli metallere oluşuyordu. Burada bahsedilen müze koleksiyonları, herhangi bir dönemde piyasada dolaşımda olan para biriminin yapısıyla aynı olmasa da orijinal olsun veya olmasın darphane aktivitelerinin düzeyleri aynı seviyede tutma

²³ İncelemiş olduğum Olcâytû madeni paraları, 710/1310-11 yılında onun Şiiliğe geçişini göstermektedir; Bakınız Levha 1. 709/1309-10'a tarihlenmiş Şia formüllü bir madeni para ancak *BM*, VI, s. 48, №133'le karşılaştırınız. Bu dönüşüm, 710/1310-11 yılının kalıplarını değiştirebilecek tüm darphaneler için 709/1309-10'un çok sonlarında gerçekleşmiş olabilir. Levha 1'de gösterilen madeni paralar basılmamış ve kataloglanmamış İstanbul Arkeoloji Müzesi stoklarından elde edilmiştir.

²⁴ S. Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, c. VI (London, 1881) ve X (London, 1890), aşağıda *BM* olarak kısaltılmıştır; A. A. Markov, *Inventarniy Katalog Musulmanskih Monet ... Ermitazha* (St. Petersburg, 1896 [Zeyli içermiyor], *H* olarak kısaltıldı; İbrahim Artuk'un İstanbul Arkeoloji Müzesi Koleksiyonu (Basılmamış) Kataloğu *IA* olarak kısaltıldı ve American Numismatic Society'nin koleksiyonu *ANS* olarak kısaltıldı.

²⁵ B. Thordeman, "The Lohe Hoard: a Contribution to the Methodology of Numismatics", *Numismatic Chronicle*, 6th ser., VIII (1948), s. 188-204.

eğiliminde olan metodlar, kriterler ve kaynakların kullanılmasıyla ilk stok türünün aynısı oluşturulmaya çalışmıştır.

Bu koleksiyonların kaynakları, bireylerin kazara kaybetmiş oldukları orijinal madeni paraların bulunmasını ve yukarıda değindiğimiz iki tür stoklama yöntemini de içermektedir. Birbirinden ayrı veya acil durumlar için stoklanan madeni paralar, nispi yıllık darphane faaliyetleriyle ilgili bizlere hala geçerli bir kanıt sunmaktadır. Daha fazla sikkeler, zayıf ve acil stokları karşılamak için basılmıştır. Bu basım, piyasada daha az bulunan sikkelerden ziyade darphanenin elinde çok sayıda bulunan sikkelerinden oluşturulmuştur. İkinci tür stoklardan oluşturulan sikkeler –“kaliteli sikke stoğu”– bir ön yargıya sebebiyet verebilirdi fakat bu müze koleksiyonlarının karşıt bir önyargısını telafi edebilirdi.

Koleksiyonlarla ilgili metodlar ve kriterler farklılık gösterir ancak koleksiyonlar ele alındığında bu tip varyasyonlar muhtemelen çok büyük sapmalar üretmemiştir. Para toplamadaki eğilimlerden biri doğal olarak olağan dışı, güzel, büyük ve iyi tasarlanmış sikkeleri tutmaktır: İlhanlıların büyük çaplı gümüş dinarları, “Ebû Sa’îd III”ün cezp edici baskıları veya Gâzân’ın özgün sikkeleri ağır bir şekilde bazı koleksiyonlarda sunulmaktadır. Bu tür para toplama, kaliteli sikke stokuna karşı bir önyargıyı güçlendirebilirdi. Fakat burada bahsetmiş olduğumuz koleksiyonlar özel bir tür, bilimsel bir amaç ve koleksiyonu tamamlamayı amaçlamaktadır. Müzeler her çeşitten sikke örneklerini, saf veya saf olmayan, güzel veya çirkin, her darphaneden ve her basım yılından numuneleri isterler. Müze sikke toplamlarının bu özel karakteristikleri, hem kaliteli sikke stoklama hem de kaliteli sikke toplamasına karşı önyargı karşıtı bir tepki doğurmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden müze koleksiyonlarının, darphanenin yıllık aktiviteleri konusunda bizlere daha düşük düzeyde bilgi sağladığına inanıyorum. Herhangi bir yılda darphane ne kadar çok sikke basarsa, müzeler daha kolaylıkla onları elde edebilecektir ve onların daha fazlasına da sahip olacaktır. Böylece 734/1333-34 (33 kaani) Ebû Sa’îd sikkelerinin sayıları, bahsedilen dört müzedeki 733/1332-33 yılındaki sikke sayılarından 7 ile 24 kat arası daha fazladır. Darphanenin 734/1333-34’de 733/1332-33’den daha üretken –hatta oldukça daha fazla üretken- olduğunu iddia etmek mümkün olmalıdır.

Bu verileri kullanarak, ağırlık azaltmalarıyla ilgili bakışımızda faydalı bir perspektif elde edebiliriz. “Ebû Sa’îd” iktidarı döneminde darphanenin daha çok sikke bastığı ve sikkelerin ağırlıklarındaki oranları azalttığı²⁶ çok açıkça görülmektedir ve üretim artışı²⁷ sadece geniş çaplı sikkelerin daha çok basımını gerçekleştirmemiş aynı zamanda piyasadaki monetizasyonu artırmıştır. Fakat bu daha çok para ve geniş çaplı para birimi arzı demektir. Gerçekte “Ebû Sa’îd I ve II” dönemlerindeki düzenli yükselen darphane üretimini “Ebû Sa’îd III”ün kayda değer sıçraması takip etti. Bu da gümüş sikkeye olan sürekli talebi yansıtır. Bu artışı

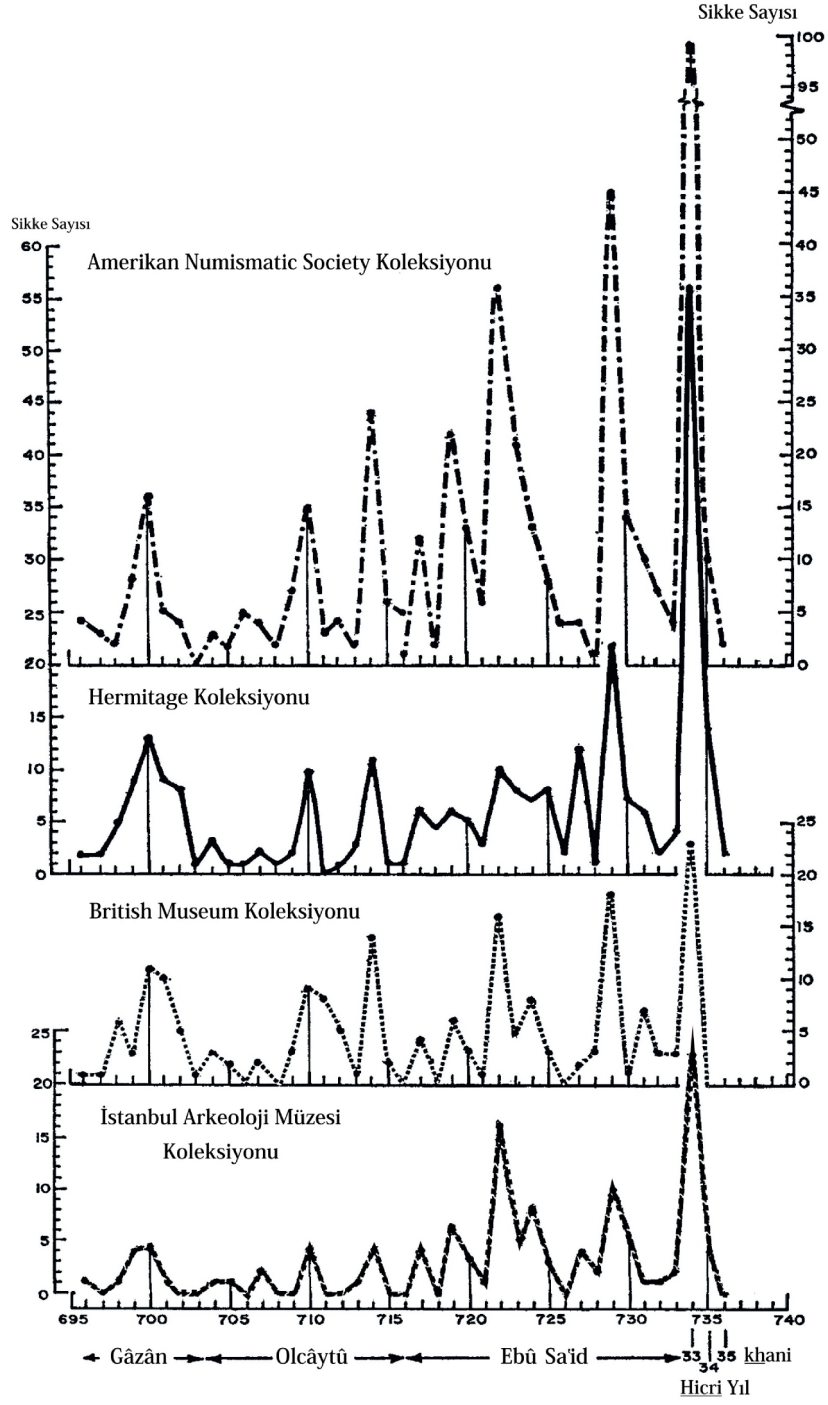
²⁶ Bakınız Tablo 1.

²⁷ Bakınız Tablo 4. Federov-Davidov, çalışmasında sikkeleri yıl olarak değil periodik olarak gruplandığı için onun kapsamlı ve önemli verilerini kullanabilmek amacıyla Tablo 3’teki gibi eldeki sikkeleri yıllık sayıları yerine, Tablo 4’teki gibi eldeki sikkelerin yıllık ortalamasını sunmak zorundayım. Her iki sunumun arkasında yatan mantık aynıdır: Hala kullanımda olan madeni paralar direkt olarak basılmış madeni paraların hacmiyle alakalıdır.

karşılama için ülkede bulunan bütün gümüş kaynakları rezerve edilmiş olmalıdır. Sadece yeni madenden çıkarılmış ve ihraç edilmiş gümüş değil, eski standart sikkeler yenileme için darphaneye getirilmiştir, aynı zamanda güvenlik stokları da. Kayda değer orandaki bu talebin sürdürülebilir karakteristik özelliği ve nihayetinde darphanenin olağanüstü çabaları her zaman olduğu gibi sikkelerin getirisini azaltmış ve bu yüzden darphane üzerindeki baskıyı da azaltmış olması ekonomik aktivitelerin seviyesinde eş zamanlı kayda değer bir artışa işaret etmektedir –bu konuya daha sonra seriler halinde yayınlayacağım makalelerde değinilecektir.

Tablo 3
Dört Ana Koleksiyondaki Geç İlhanlı Paralarının Yıllık Gösterimi

<i>Yıl</i>	<i>ANS</i>	<i>BM</i>	<i>IA</i>	<i>H</i>	<i>Toplam</i>	<i>Yıl</i>	<i>ANS</i>	<i>BM</i>	<i>IA</i>	<i>H</i>	<i>Toplam</i>
<i>Gâzân, 696/1296-97-703/1303-04</i>											
696	4	1	1	2	8	700	16	11	4	13	44
697	3	1	-	2	6	701	5	10	1	9	25
698	2	6	1	5	14	702	4	5	-	8	17
699	8	3	4	9	24	703	-	1	-	1	2
<i>Olcâytü, 704/1303-04-716/1316-17</i>											
704	3	3	1	3	10	710	15	9	4	12	40
705	2	2	1	1	6	711	3	8	-	-	11
706	5	-	-	1	6	712	4	5	-	1	10
707	4	2	2	2	10						
708	2	-	-	1	3	713	2	1	1	3	7
709	7	3	-	2	12	714	24	16	4	11	55
						715	6	2	-	1	9
						716	5	-	-	-	5
<i>Ebû Sa'îd, 716/1316-17-736/1335/36</i>											
716	1	-	-	1	2	726	4	-	-	2	6
717	12	4	-	6	22	727	4	2	4	12	22
718	2	-	-	4	6	728	1	3	2	1	7
719	22	6	4	6	38						
720	13	3	1	5	22	729	45	18	10	22	95
721	6	1	2	3	12	730	14	1	6	7	28
722	36	16	9	10	71	731	10	7	1	6	24
723	21	5	2	8	36	732	7	3	1	2	13
724	13	8	3	7	31						
725	8	3	2	8	21	733	4	3	2	4	13
						<i>33 kh.</i>	99	23	23	56	201
						<i>34 kh.</i>	10	-	4	14	28
						736 (35 <i>kh.</i>)	2	-	-	2	4

Grafik A. Dört ana koleksiyondaki Geç İlhanlı sikkelerinin yıllık gösterim tablosu.

Tablo 4

Günümüze Ulaşan Geç Moğol Gümüş Sikkelerinin Kıyaslamalı Oranları

Günümüze Ulaşan Sikkelerin Dönemsel Yıllık Ortalamaları

(Her Döneme Ait Madeni Paraların Sayısı Dönem İçerisinde Yıllara Bölünmüştür)

	<i>Federo-Davidov'dan</i>	<i>Dört Müzeden</i>	<i>Karma</i>
“Gâzân-Olcâytû I” (17 Yıl)	28 (479 sikke)	14 (248 sikke)	42 (727 sikke)
“Olcâytû II” (4 Yıl)	22 (88 Sikke)	19 (76 Sikke)	41 (164 Sikke) *
“Ebû Sa‘îd I” (13 Yıl)	38 (499 Sikke)	23 (296 Sikke)	61 (795 Sikke)
“Ebû Sa‘îd II” (4 Yıl)	34 (137 Sikke)	40 (160 Sikke)	74 (297 Sikke)
“Ebû Sa‘îd III” (F-D verisine göre 5 Yıl; Dört Müzeye Göre 4 Yıl)	45 (227 Sikke)	61 (246 Sikke)	106 (473 Sikke)

Sikkeye olan yüksek talebi vererek standart ağırlıktaki müteakip azaltmaları açıklamak zor değildir. Hazine sadece para basımını arttırmadı, aynı zamanda 722/1322-23, 729/1328-29 ve 734/1333-34 yıllarında olağanüstü sayılarda sikke bastı. Dahası, iki durumda görülen kayda değer büyük baskılar 729/1328-29 ve 734/1333-34 yıllarındaki veya 729/1328-29 ve 733/1332-33 yıllarında basılan sikkeler, standart ağırlıkların düşürülmesinden önceki durumla ilişkili olduğu görülmektedir. Bu ilişkiyi muhtemelen Giyâsu'd-dîn Muhhamed b. Reşîdu'd-dîn veya onun mali yardımcısı ‘Alâ’u'd-dîn Muhammed²⁸’in ortaya koyduğu yeni metotların muhtemel bir sonucu olduğunu gözlemlemekteyiz. Bu durumda mevcut mali politikaların gereği olarak dolaşımdaki para biriminin hacmi arttırılırken aynı zamanda aşınmanın etkileri de telafi edililerek para biriminde istikrar sağlanmıştır. Piyasadaki para arzı ve ekonominin monetizasyonu, mevcut dolaşımda olan aşınmış sikkelerden kaynaklanan kalpazanlık ve spekülasyonların ortaya çıkmasını hızlandırmış ve arttırmış olabilirdi. 720/1320'lere gelindiğinde özellikle “Ebû Sa‘îd I” döneminde basılan geniş ebatlı paralar spekülâtörler tarafından büyük oranlarda kolaylıkla toplanabiliyordu ve altınla gümüş kül-

* Bu göreceli kısa dönemde tam bir yıl olarak Olcâytû'nun ölüm yılı da olan 716 sayımında “Olcâytû II” oranı kısmen düşürülmüştür; Federov-Davidov'un dönemlerle ilgili tutarsız verilerine göre “Gâzân-Olcâytû I” döneminin 696'dan 714 yılına kadar sürdüğü fakat “Olcâytû II” döneminin ise 713'den 716 yılına kadar sürdüğü belirtilmektedir.

²⁸ Onların atamaları hakkında bakınız D'Ohsson, *a.g.e.*, s. 700-701; Hamdullâh Mustawfî Kazwîni, *Târîkh-i Guzîda*, E. G. Browne, ed. (E. J. W. Gibb Memorial Series, XIV:I-text, London, 1910), s. 610-611; ve Abû Bakr al-Ûṭbî al-Ahrî, *Târîkh-i Shaykh Uways*, J. B. Van Loon, ed. and trans. (The Hague, 1954), s. 56-57 (terc.) ve 155 (tekst).

çelerin spekülasyonundan daha fazla kar elde etmek için yeni ve kullanılmış sikkeler arasındaki ihtiyaç duyulan varyasyon böylece azaltılmıştır. “Gâzân-Olcâyât I” para birimi aşınmadan dolayı değeri düşmeden önce onyediyedi yıl geçmiş; sorunlar doğuran “Ebû Sa’îd I” madeni para sistemini meydana getirmek için on yıl yeterli olmuştur. Bu noktada buna uygun olarak standart dirhem’in ağırlığı bir kez daha düşürülmüştür, – yeni “Ebû Sa’îd II” dirhemiyle dinar arasındaki 1:8 gerekli olan entegral ilişkiyi sağlamak için tekrar böyle bir indirime gidilmiştir.

728/1327-28 yılında standart ağırlıklarda düşüşe gidilmesiyle ilgili sorun 713/1313-14 yılındaki sorunla aynı olmasına rağmen, kullanılan teknik kısmen de olsa yeniydi. Yenilik gelecekte böyle bir sorunu azaltmayı amaçlamıştır. 713/1313-14 ve 717/1317-18 yıllarında yaşanan tecrübe, paranın piyasadan etkin bir biçimde toplanabileceğini ve tekrar piyasaya sürülebileceğini göstermiştir. 728/1327-28 yılında yeni ağırlık standartının oluşturulmasıyla, piyasadan geri çekme süreci tekrar işleme konmuştur fakat tekrar basım işi farklılıkla gerçekleştirilmiştir: Yeni hafif sikkelerin büyük miktarı bir defada basılmıştır. Bu yeni büyük çapta piyasaya sürülen sikkeler, piyasanın birkaç yıl sonra duyacağı ihtiyaçlara cevap verme amacını hedefliyordu. Piyasaya sürülen paraların yarısından fazlası “Ebû Sa’îd II” döneminin ilk dört yılında yürürlüğe konulmuştur. Hazinesinin bir yıl içerisinde piyasadaki para emisyonunu bu kadar arttırmasının amacı madeni para sistemindeki uyumu arttırmaktı. Spekülasyonları azaltmak için aynı dönemde piyasada bulunan sikkelerin büyük bir çoğunluğu, aşınmadan kaynaklanan farklılıklardan dolayı kayda değer bir oranda azaltılmıştır.

Hazine para birimini yenilemek için bulmuş olduğu yeni metodların sonucundan memnundu. Para birimine karşı anti spekülasyonları önlemek ve daha fazla etki sağlamak için istediği an piyasaya olağanüstü boyutlarda, belli bir zamanlamayla para sürme ve çekme işlemlerini kolaylıkla yapabilmıştır. 733-34/1332-34 yıllarında, 730-732/1329-32 yıllarında basılan küçük sikkelerden önce 729/1328-29 yılındaki madeni para sistemi ağırlığıyla ilgili spekülatif farklılık korunmuş ve piyasadan geri çekme işlemi tekrar yürürlüğe girmiştir. Dinar ve “Ebû Sa’îd III” dirhemi arasındaki 1:9’luk oran 733/1332-33 yılında yeni bir standart olarak getirilmiştir. Fakat yeni standarttaki sikkeler hiçbir hacimde acilen sağlanamadılar: 733/1332-33 darphane yılı (Ebû Sa’îd döneminin standartlarına göre) hala mevcut İlhanlı sikkeleri arasında tam olarak görülmemektedir. 733/1332-33 yılı boyunca hazine, açıkça ithalata ve maden üretimine güvenerek gümüş stoklarını arttırmak için çalışmıştır ve eski para biriminin darphaneye akışıyla yeni sikkelere olan talep eski para biriminin hazineye akışını hızlandırmıştır. 734/1333-34 (33 Khani) yılına gelindiğinde darphane elindeki bu kaynaklardan çok büyük gümüş stoklarına sahipti ve piyasaya bir anda 729/1328-29 yılında basılan çok büyük orandaki paraların hemen hemen iki katı oranında parayı, yıllık olarak bir defaya mahsus basmıştır.

Bu tekniğin gelişmesiyle madeni para sisteminin faydalı bir şekilde kullanımının sürdürülmesiyle ilgili sorunlar giderilmiştir. Gâzân; tür, yalınlık ve ağırlıkta tekdüze bir madeni para sisteminin olmasını istedi. Gâzân, darphaneye yapmış olduğu basit kontrollerde para basımında iki temel gereksinime gerek olduğunu kavrayabildi. Bunlar, paranın ağırlığındaki standart gereksinim ki onun döneminde bu bir şekilde tatmin edici bir seviyedeydi, şimdi

bunu gerçekleştirmenin daha zor olduğu ortaya çıktı fakat nihayetinde bu, hazine yetkililerinin edinmiş olduğu tecrübe ve çok yönlülükleriyle başarılabilir.

Geç İlhanlı Dönemi gümüş paralarıyla ilgili yapılan araştırma, bu paranın nasıl düzenlendiğini gösteren para sisteminin tam kesinliğiyle açıklanabilir. Bu, sistemdeki zaman zaman yapılan bazı standizasyonların bazı nedenlerini ve nasıl yapıldığını göstermektedir. Araştırmanın parçası olarak darphanenin yıllık üretim hacmiyle ilgili yeni bir metot ortaya konmuş ve bu metodun uygulamasının bir sonucu olarak bunun ekonomi için ve nihayetinde sosyo-politik İran Moğol tarihiyle ilgili önemli bir kanıya ulaşılmıştır. Madeni paraya olan sürekli talebe cevap verebilmek için Ebû Sa'îd iktidara geldikten sonra Moğol hükümeti dolaşımda olan paranın hacmini kayda değer bir şekilde arttırmıştır.

EK

Geçenlerde Dr. George C. Miles, kendisine Amerikan müzimatik topluluğunda gösterilen Olcâyâtü gümüş madeni para stoğunun tasvirini gönderdi. Onun izniyle bu verileri aşağıdaki tabloda sunuyorum ve şuna inanıyorum ki fikir verici bu tesadüf makalede kanıt olarak sunulmuştur.

Sikkelerin Listesi²⁹

<i>Basım Yeri ve Yılı</i>	<i>(Hicri)</i>	<i>Para Sayısı</i>	<i>Basım Yeri ve Yılı</i>	<i>(Hicri)</i>	<i>Para Sayısı</i>
Erdebil?	712	1	Tebriz	711	2
Erzincan	710	2	Tebriz	714	35
Erzincan	712	2	Tebriz	71X	4
Astarabad	712	1	Tebriz	7XX	4
Astarabad	713	17	Tiflis	71X	1
Astarabad	713 (çarpımlar)	9	Damgan	714	2
Astarabad	71X	2	Damgan	71X	1
İsferayin	710	1	Hille	711	2
İsferayin	711	1	Save	711	1
İsferayin	712	48	Sultaniye	710	1
İsfahan	710	1	Sultaniye	713	1
İsfahan	714	2	Medinet		
			Faramin?	712	1
Amul	713	1	Kaşan	710	1
Basra	710	1	Kaşan	714	11
Bağdat	710	1	Darphane?	707?	1
Bağdat	711	1	Darphane?	710?	1
Bağdat	714	10	Darphane?	711	1
Tebriz	709	2	Darphane?	712	1
Tebriz	710	4	Darphane?	713	3

²⁹ Okunamayan on sekiz para dikkate alınmamıştır.

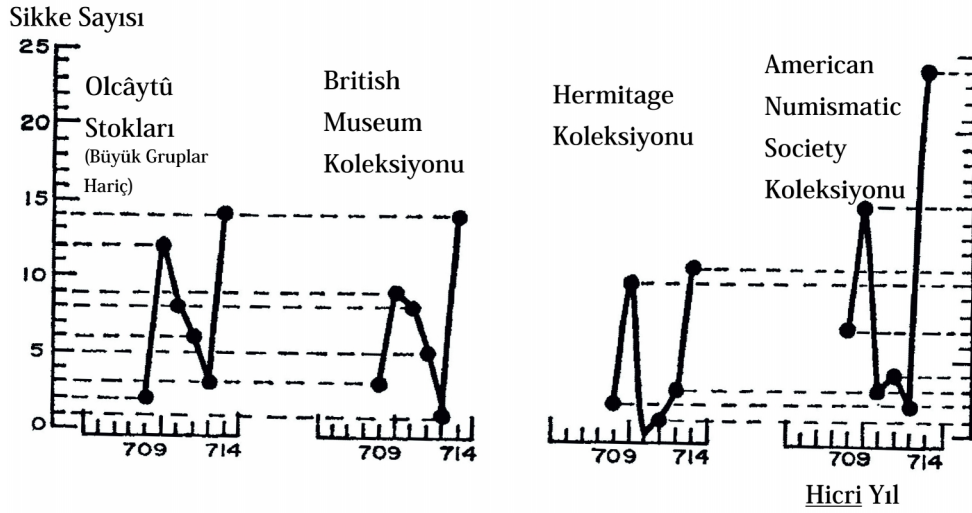
Sikkelerin Darphaneye Göre Dökümü (Sayımı)

<i>Darphane</i>	<i>Sikke Sayısı</i>	<i>Büyük Grupların Sayısını Düşüren Sikkelerin Sayısı</i>
Erdebil	1	
Erzincan	4	
Astarabad	29	3
İsferayin	50	2
İsfahan	3	
Amul	1	
Basra	1	
Bağdat	12	2
Tebriz	51	16
Tiflis	1	
Damgan	3	
Hille	2	
Save	1	
Sultaniye	2	
Kaşan	12	1
Medinet Faramin?	1	

Tarihe Göre Dökümü (Sayımı)

<i>Tarih</i>	<i>Sikke Sayısı</i>	<i>Büyük Grupların Sayısını Düşüren Sikkelerin Sayısı</i>
707?	1	
709	2	
710	12-13	
711	8	
712	54	6
713	29	3
714	60	14

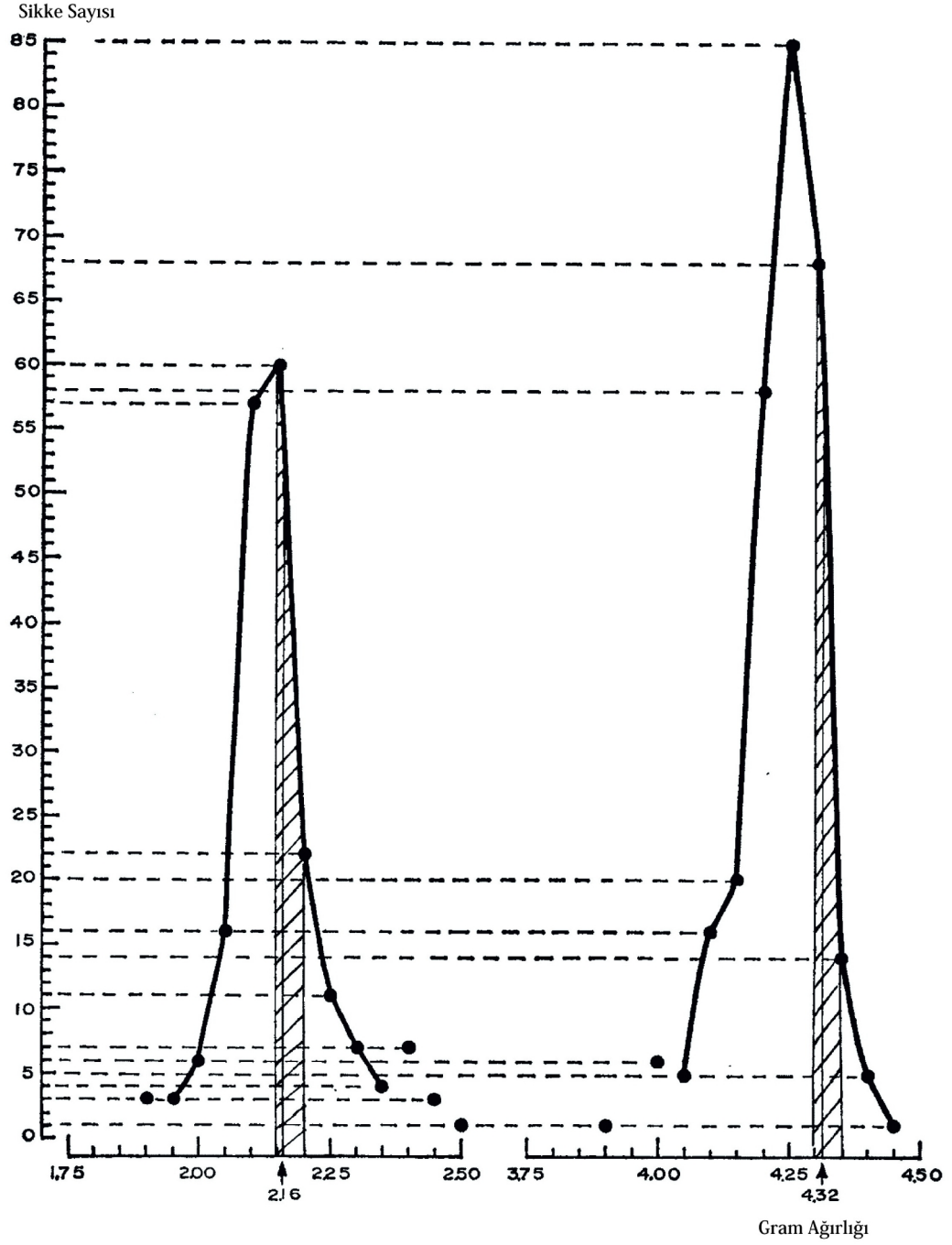
Birkaç (çeşitli) stoklardaki büyük madeni para blokları -İsferiyan 712, Astarabad 713 ve Bağdat, Tebriz ve 714 Kaşan- bana farklı unsurlar olarak gözükmemektedir. Darphanenin büyük bloklar halinde basdığı paralardan sadece Tebriz sikkeleri stoklarda yoğun bir şekilde bulunur; bloklar hariç darphanenin stoğunda bulunan diğer sikkeler seyrek de olsa yanlış kalıpta basılan ve darphanenin özelliklerini temsil etmeyen sikkelerdir. Bu sebepten dolayı, büyük bloklar halindeki sikkeler piyasadaki para biriminin kompozisyonunun bir yansıması olan stokları göstermektedir. Bu stoğu gözönüne aldığımızda bunların fazla dikkate alınmaması gerekir. Büyük bloklar hariç stoklardaki yıllık sikke tanımları aşağıdaki gibidir:709-2, 710-12, 711-8, 712-6, 713-3, 714-4.

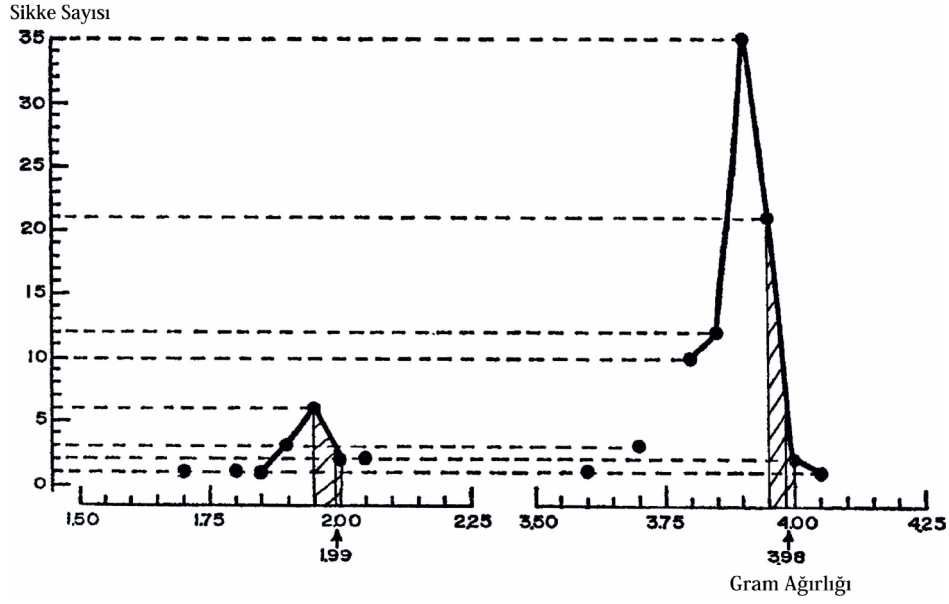
Grafik B. Hicri 709-714, Olcâytû stoğu ve üç müze koleksiyonundaki yıllık kıyaslamaları göstermektedir.

Bu veri iki sonucu vermektedir: Yukarıda bahsedildiği gibi yeni standart ağırlık belirlendiğinde eski para birimi tedavülden kaldırılmamıştır. Aksi olsaydı 710 yılı (“Gâzân-Olcâytû I” standardı) 714 (takriben) yılı stoklarında (“Olcaytu II” standardı) yoğun bir şekilde (ağır bir şekilde, belirgin) temsil edilemezdi ve Müze koleksiyonlarındaki stokları ele alma metodu geçerlidir –stok verilerinin grafik sunumu (eksi büyük bloklar) aynı döneme ait müze verileriyle ilgili güçlü bir benzerliği göstermektedir³⁰.

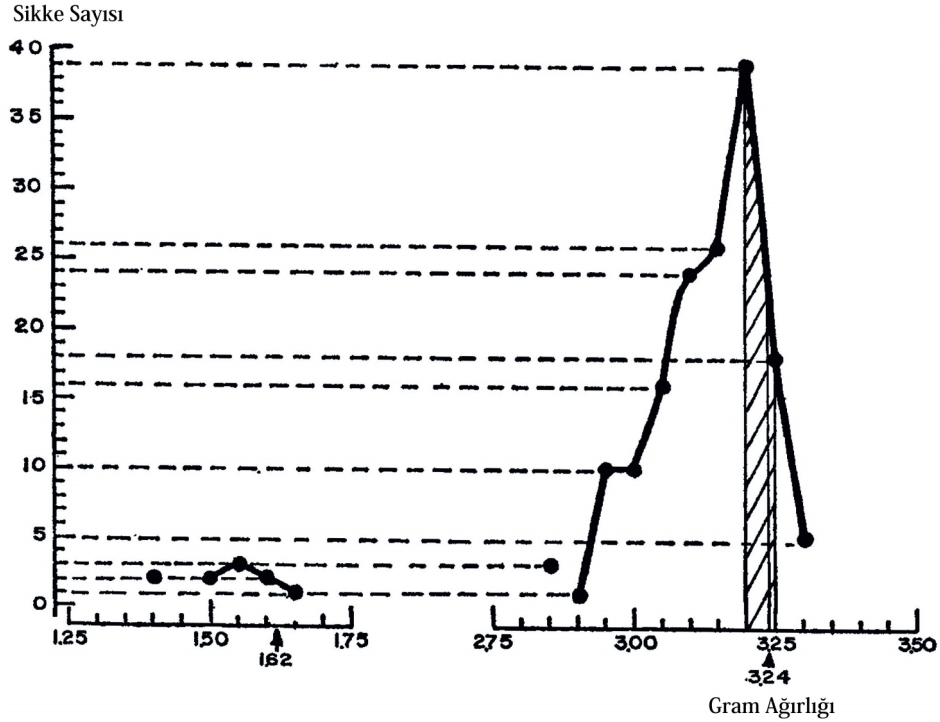
³⁰ Bakınız Grafik B.

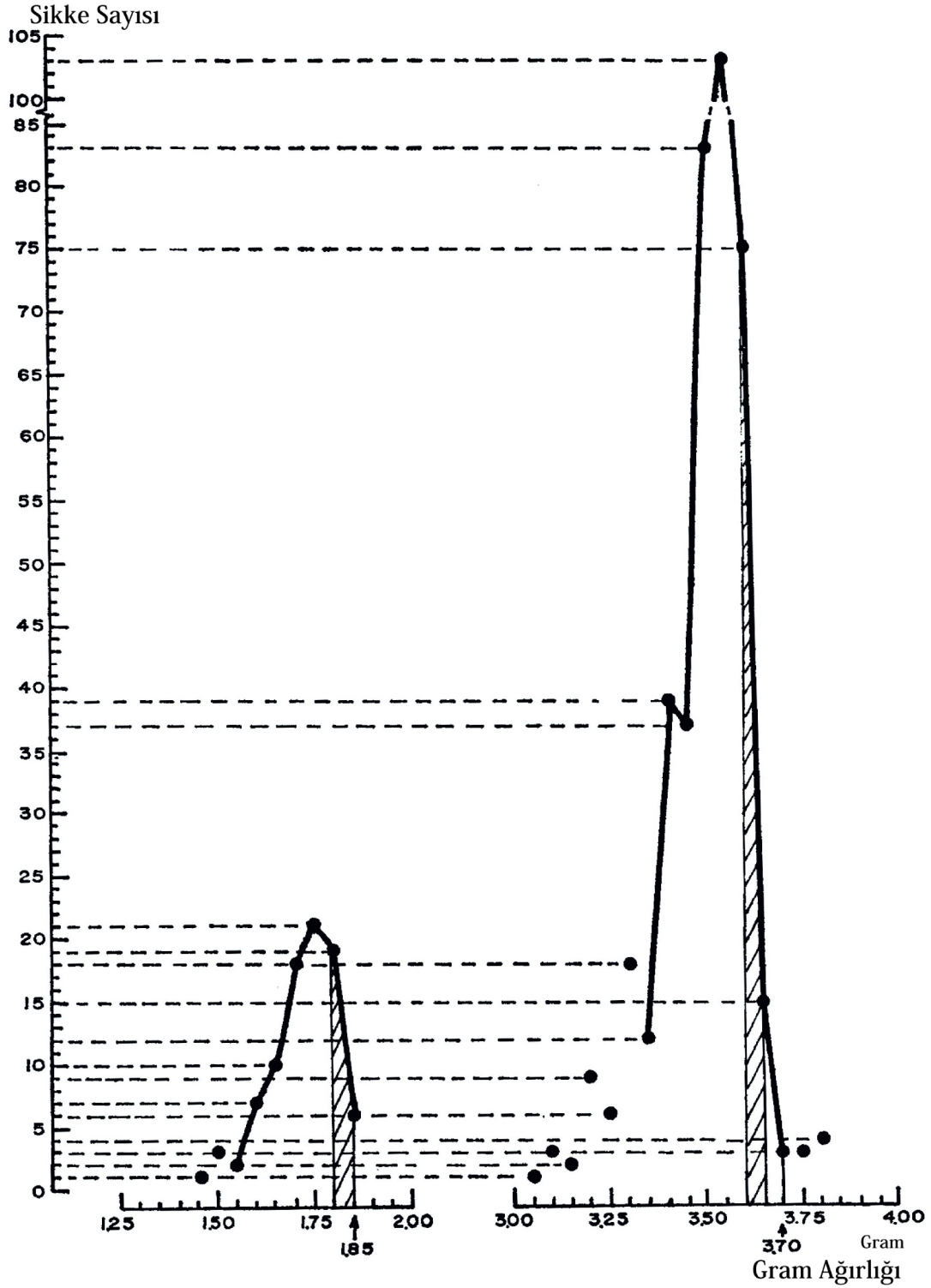
Grafik I. Hicri 696-712, Gâzân ve Olcâytû gümüş sikkeleri frekans tablosu. (Gölgeli alanlar darphanenin amaçlamış olduğu ve tabloya açıkça yerleştirilmesi gereken standart aralığı göstermektedir) *KSIMK* (1956)'daki Fedorov-Davidov verilerine dayalıdır.

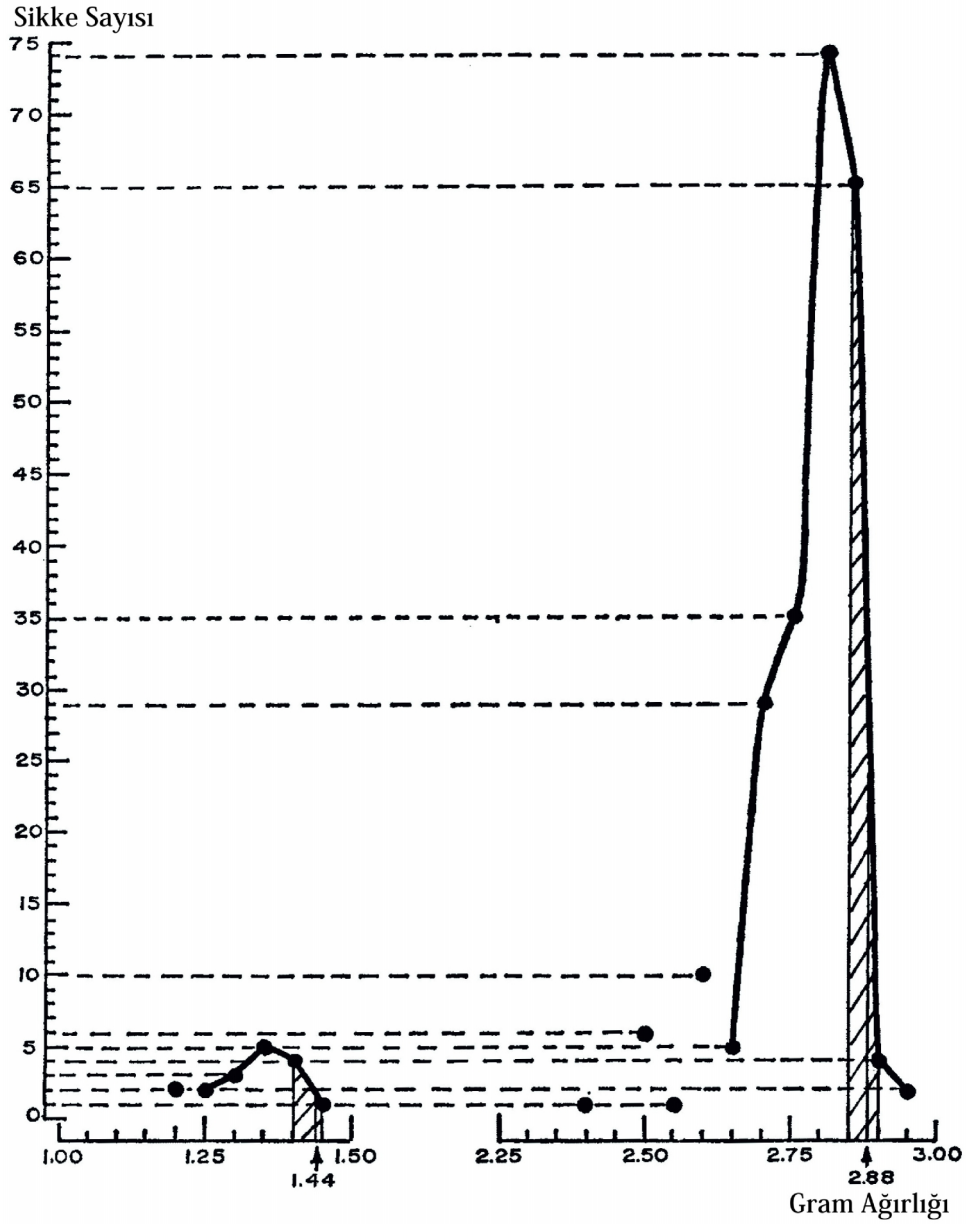
Grafik 2. Hicri 713-716, Olcâytû gümüş sikkeleri frekans tablosu. *KSIMK* (1956) ve BM VI ve X'deki Fedorov-Davidov verilerine dayalıdır.

Grafik 4. Hicri 729-732, Ebû Sa'îd gümüş sikkeleri frekans tablosu. *KSIMK* (1956), BM VI ve X'deki Fedorov-Davidov verilerine dayalıdır

Grafik 3. Hicri 716-728, Ebû Sa'îd gümüş sikkeleri frekans tablosu. *KSIMK* (1956)'daki Fedorov-Davidov verilerine dayalıdır.

Grafik 5. Hicri 733-736, Ebû Sa'îd gümüş sikkeleri frekans tablosu. *KSIMK* (1956) "daki Fedorov-Davidov verilerine ve *BMVI* ve *X*'a dayalıdır.

* Federov-Davidov'un verileri Hicri 733-737 yıllarını kapsamaktadır ve bazı Arpa, Mûsâ ve Muhammed sikkelerini içermektedir. Bu dönemin hükümdarlarının sikkeleri oldukça nadirdir, onların Dederov-Davidov'un meteryalinin önemli bir kısmını teşkil ettiğini tasavvur edemiyorum.